

מדע פתוח: גישה פתוחה לפרסומים מדעיים
**Open Science: Facilitating Access to
Scientific Publications**

תקציר דו"ח ביניים

נובמבר 2013

תוכן עניינים

3	1. תמצית
3	2. רקע ומטרת המחקר
4	3. מהי גישה פתוחה לפרסומים מדעיים Open Access ?
6	4. הגורמים לעלייתו של הפרסום ב- Open Access
6	5. המעבר לפרסום אקדמי ב- Open Access
7	6. מיפוי המצב הנוהג בישראל
7	6.1 סקר מדיניות זכות יוצרים בהוצאות לאור של כתבי עת אקדמיים
7	(I) מטרת הסקר
7	(II) מתודולוגיה
8	(III) ממצאים מרכזיים
9	6.2 סקר בקרב חוקרים במוסדות להשכלה גבוהה
9	(I) מטרת הסקר
9	(II) מתודולוגיה
9	(III) ממצאים מרכזיים
11	7. חסמים משפטיים ולבר משפטיים לפרסום נגיש
11	7.1 העדר רגולציה או מדיניות אחידה בתחום פרסום מחקרים הממומנים בכספי המדינה
12	7.2 העדר תמיכת המוסדות להשכלה גבוהה בישראל
	7.3 חשש ממעבר לפרסום Open Access בקרב מו"לים אקדמיים ובפרט נוהג של "כל הזכויות שמורות" בישראל
13	
14	8. בעיות עם מודלים של Open Access
15	9. מדיניות רצויה

1. תמצית

פרסומים אקדמיים מהווים תפוקה חשובה של העשייה האקדמית, ואמצעי מרכזי בדיווח על ממצאים, הבטחת שקיפותם של נתונים ושיטות מחקר והעמדתם לבחינה ביקורתית, כמו גם תיעוד ההתפתחות המדעית. יחד עם זאת, פרסומים מדעיים זוכים להגנת קניין רוחני ובמקרים רבים השימוש בזכויות אלה יוצר חסמים לגישה יעילה למחקר. מהפכת המידע יצרה אפשרויות חדשות לפרסום ממצאי מחקר ושיתוף בפרסומים אקדמיים בקרב הקהילה האקדמית והציבור הרחב. למרות קיומן של יוזמות רבות להנגשת פרסומים אקדמיים, עדיין קיימים קשיים רבים בעיצוב מודל חדש להוצאה לאור אקדמית ולשיתוף בידע. מטרת המחקר היא לזהות את חסמי הגישה לפרסומים מדעיים ולתוצאות מחקר בישראל ולעצב אסטרטגיות משפטיות להנגשתם. המחקר נועד לאמוד את היקף הנגישות של תוצרי מחקר אקדמי בישראל, ולמפות את המדיניות הקיימת במדינות שונות וגופים בינלאומיים ביחס לכך. המחקר יציע מסגרת משפטית שתאפשר גישה לנתונים, פרסומים והמצאות, הדרושה לפיתוחו וקידומו של המדע, מבלי לפגוע בתמריצים הדרושים להשקעה במחקר ובפרסום.

2. רקע ומטרת המחקר

עד העשור האחרון הוצאו לאור פרסומים אקדמיים באופן בלעדי על ידי כתבי עת והוצאות ספרים מסחריות. הללו התבססו על זכויות יוצרים על מנת לאפשר הפצה על בסיס מסחרי. על פי מודל זה נוהגים המוציאים לאור של כתבי העת והוצאות הספרים לדרוש את העברת זכויות היוצרים במאמרים אקדמיים ובספרים כתנאי לפרסום. מודל ההפצה המסחרי המבוסס על מכירת/הרשאת עותקים המוגנים בזכויות יוצרים מוביל לכך שרבים מן הפרסומים המדעיים מופצים בכמות מוגבלת ובמחיר גבוה ואינם נגישים לציבור הרחב. כך קרה שספריות אוניברסיטאיות מוצאות עצמן מתקשות לשלם את מחיריהם המאמירים של כתבי עת ופרסומים אקדמיים.

רשת האינטרנט חוללה מהפכה בתחום של פרסומים אקדמיים. **מצד אחד**, הרשת העצימה את אפשרויות ההפצה והפרסום העצמאי באפשרה באופן טכני לכל חוקר לפרסם בעצמו, ובכך שיפרה את הגישה לתוצרי מחקר מדעי ולפרסומים מדעיים. **מצד שני**, כתבי העת המדעיים מספקים את תהליך השיפוט והבקרה האקדמיים וחיוניים למתן הגושפנקא המדעית ותהליכי הקידום. כתבי עת אלה פעלו עד לאחרונה במתכונת מסחרית במסגרת מודל עסקי המבוסס על זכויות יוצרים.

בעשורים האחרונים התפתח **מודל פתוח** לפרסומים אקדמיים, אשר מטרתו לשפר את נגישותם של פרסומים מדעיים תוך ניצול יתרונות ההפצה במדיה דיגיטלית. ככלל המודל הפתוח מבוסס על מימון הפקת כתבי עת מדעיים באמצעות מקורות מימון חלופיים שאינם מבוססים על מכירת עותקים או גביה בגין מתן זכות גישה למאגר. בהקשר זה התפתחו מודלים מגוונים למימון, החל מגביית תשלום ממחבר הפרסום, מימון מכספי תרומות, סבסוד בידי קרנות מחקר, מוסדות אקדמיים וגופים ממשלתיים, גביה ממשלתיים בגין שירותים נילווים (תקצירים, עדכונים) או אירוה ועידות מדעיות. המודל הפתוח יוצר גם קשיים חדשים. כתבי עת מדעיים המציעים גישה למאמרים ללא תשלום, מגלגלים לרוב את עלויות הפרסום על החוקר. הדבר עלול ליצור הטיות בהחלטות על פרסום מאמרים, לעורר סוגיות אתיות, להשפיע על האימפקט המדעי של המחקר כפי שהוא נמדד באמצעות מספר הציטוטים וליצור עיוותים בגישה למחקר ובעיצוב המדע, המחקר והפיתוח.

הסרת חסמי הגישה המשפטיים לפרסומים מדעיים ולתוצרי מחקר, הוא נושא המצוי כיום בחוד החנית של השיח המחקרי העולמי, וישנם ניסיונות שונים להתמודד עם התופעה ביוזמת ארגונים, מדענים, אוניברסיטאות, פעילות ממשלתית, ושיתופי פעולה בין המגזר הפרטי והציבורי.

המחקר הנוכחי מיפה את החסמים המשפטיים לגישה לפרסומים מדעיים, וניתח את האסטרטגיות לעידוד הגישה לפרסומים מדעיים. המחקר התמקד במצב הקיים בישראל על מנת לסייע בגיבוש מדיניות מושכלת שתביא להנגשתם של פרסומים מדעיים של חוקרים ישראלים בישראל ובעולם. מדיניות כזו עשויה לתרום לפיתוח המחקר בישראל ולקידומו, להוות בסיס ליצירת שיתופי פעולה בין גורמי הוראה ומחקר שונים ולחסוך משאבים רבים. במחקר נבחנו בין השאר מדיניות זכות היוצרים של הוצאות לאור ישראליות המוציאות לאור כתבי עת אקדמיים וכן מודעותם ועמדותיהם של חוקרים ישראלים וספריות אקדמיות בכל הנוגע לגישה פתוחה לפרסומים מדעיים (Open Access).

המחקר בוצע במרכז למשפט וטכנולוגיה באוניברסיטת חיפה בראשות פרופ' ניבה אלקין-קורן ועו"ד דלית קן-דרור פלמן (תלמידת דוקטורט). תודה לסתו אורפלי (הדר) וניר פלדשטיין שסייעו במחקר. המחקר מומן על ידי משרד המדע, הטכנולוגיה והחלל.

3. מהי גישה פתוחה לפרסומים מדעיים Open Access?

מדע וסודיות אינם עולים בקנה אחד. השקיפות המחקרית הכרחית להתפתחות המדעית לקידום הידע, לשימורו ולהנחלתו לציבור. בשנים האחרונות קידמה הקהילה המדעית מספר יוזמות לקידום "גישה פתוחה" למחקרים מדעיים, על מנת להפוך את המחקרים לזמינים לחוקרים אקדמיים ולציבור הרחב בכלל. ישנן כמה רמות של פתיחות. כך גם קיימות מספר הגדרות שונות למושג "Open Access", אולם כולן מדברות על נגישות מחקרים מדעיים ותוצריהם. המודל הפתוח קורא לפיתוח מנגנונים שיאפשרו שיתוף בקרב הקהילה המחקרית במשאבי מחקר ותוצרי מחקר וישפרו את הגישה לפרסומים אקדמיים.

הקהילה המדעית קידמה בשנים האחרונות מספר יוזמות לשיפור נגישותם של פרסומים מדעיים. הבולטות מבין אסטרטגיות אלה הן **מודל הזהב**, המודל הירוק וכן התערבות במו"מ מול מו"לים של כתבי עת.

- **מודל כתבי העת הפתוחים The Gold Model "מודל הזהב":**

פרסום המאמר בכתבי עת **נגישים ופתוחים** לכל דורש באינטרנט, תוך **גלגול עלויות הפרסום** על החוקר שמפרסם את המאמר.

- **מודל המאגרים ואתר החוקר / הפרויקט The Green Model "המודל הירוק":**

העלאת כתב היד של הכותב **למאגר אלקטרוני מוסדי** או לדף הבית של החוקר/הפרויקט, לעיתים לצד **פרסומו בכתב העת המדעי**.¹ אתר **ssrn.com** הינו דוגמה לאתר בו מפרסמים מאמרים בגישה

¹ Iain D. Craig, Andrew M. Plume, Marie E. McVeigh James Pringle and Mayur Amin, *Do Open Access Articles Have Greater Citation Impact?* (3) Journal of Informatics 239 (2007) available at: [dx.doi.org/10.1016/j.joi.2007.04.001](https://doi.org/10.1016/j.joi.2007.04.001)

פתוחה או חצי-פתוחה (פרסום תקציר המאמר בלבד). בנוסף, ישנם כיום **מנועי חיפוש** שונים המסייעים באיתור מאמרים בכתבי עת פתוחים.² כך יותר קל למצוא אותם ולהשתמש בהם.

• **התערבות במו"מ מול מו"ל לים של כתבי עת שאינם במודל Open Access:**

○ מודל הנספחים של *CC Scholar*³:

ארגון Creative Commons העולמי יצר מחולל אוטומטי של נספחים, אותם ניתן לצרף להסכם הפרסום שמעביר המו"ל לחתימתו של החוקר. הנספחים הללו מבטיחים את הגישה החופשית למאמר ברמה זו או אחרת.

קיימות 3 אפשרויות לנספחים:

- Access – Reuse: למחבר תהיה הזכות לאפשר לציבור הקוראים להשתמש במאמר שלו כל עוד ניתן קרדיט למחבר והשימוש שנעשה אינו מסחרי.
- Immediate Access: למחבר תהיה הזכות להעלות עותק של מאמר שפורסם מיידית לאתר אינטרנט שנותן גישה חופשית למאמר.
- Delayed Access: למחבר תהיה הזכות להעלות את הגרסה הסופית של המאמר לאתר אינטרנט שאינו גובה כסף עבור גישה למאמרים, רק לאחר שחלפו 6 חודשים מיום הפרסום בכתב העת.

○ גיבוי מוסדי דוגמת MIT:

MIT כמוסד מחייב את החוקרים שלו לצרף לכל הסכם פרסום את נספח MIT Copyright Amendment המאפשר לחוקרים במוסד לפרסם מיידית את המחקר האקדמי שלהם המאגר המוסד (מאגר של MIT) ולהפקיד אותם בספרייה של MIT.⁴ מדיניות המוסד מקנה לחוקרים 3 חלופות פעולה, כשהחלופה המומלצת היא השלישית:

- העברת כלל הזכויות ביצירה למו"ל בתמורה לפרסום אשר לא משאירה בידי הכותב יכולת לשלוט בשימוש במאמר.
- בחירת הזכויות המועברות למו"ל. אפשרות זו מקשה על החוקר מכיוון שעליו לצפות מראש את כל המקרים בהם ירצה לעשות שימוש במחקרו, בעיה המחריפה במיוחד לאור העידן הדיגיטלי.
- שמירת זכות היוצרים בידי החוקר והענקת רישיון למו"ל לצורך הפרסום בלבד. אפשרות זו, כאמור, היא המדיניות המומלצת. MIT מציעים אף דוגמא לחוזה.⁵

² ראו למשל, www.opensciencedirectory.net/; www.open.org/; www.doaj.org/

³ לפירוט התנאים המלא של כל חלופה וחלופה ראו: scholars.sciencecommons.org

⁴ ראו MIT Faculty Open Access Policy (Policy adopted by unanimous vote of the faculty on 3/18/2009) באתר <http://libraries.mit.edu/scholarly/mit-open-access/open-access-at-mit/mit-open-access-policy/>

⁵ ראו למשל Your Copyright:: Increase the Impact of your Research באתר <http://libraries.mit.edu/scholarly/publishing/your-copyright/>; בכתובת <http://libraries.mit.edu/scholarly/publishing/your-copyright/>

4. הגורמים לעלייתו של הפרסום ב-Open Access

ישנן סיבות רבות והצדקות שונות להתחזקותן של מגמות התוכן הפתוח (Open Content) ומודלים של תרבות נגישה (Open Culture). עם זאת, בפרט, בכל הנוגע לשינוי בגישת הפרסום של המחקרים ולהתחזקות המגמה של פרסום מחקרים מדעיים בדרך של Open Access, הספרות הקיימת בנושא מצביעה על שלושה גורמים עיקריים שהובילו לשינוי זה:⁶

- א. ירידת עלות הפרסום וההפצה בעידן האינטרנט וזמינותם של אמצעים לפרסום עצמאי.
- ב. התחזקות הציפייה של הציבור כי מחקרים הזוכים למימון ממשלתי וציבורי יפורסמו בדרך נגישה וחופשית לציבור הרחב.
- ג. ייקור מחיריהם של כתבי העת והלחצים הגוברים על תקציב הספריות הציבוריות והספריות של מוסדות המחקר.

5. המעבר לפרסום אקדמי ב-Open Access

מחקרים שונים בחנו את המעבר מפרסום מסורתי לפרסום בדרך Open Access. כך, בראשית שנות ה-90, עם הקמת המאגרים וכתבי העת הדיגיטליים הראשונים, רובם היו מאגרים נושאים, שנוהלו בהתנדבות על ידי גורמים פרטיים וחוקרים. בראשית שנות ה-2000 החלו כבר לעבור למאגרים מוסדיים של מוסדות השכלה גבוהה או מכוני מחקר. המעבר נבע מהעובדה כי רבים מכתבי העת והמאגרים שאינם של מוסדות נסגרו תכופות ואילו מאגרי המידע וכתבי העת של המוסדות נחשבו כיציבים יותר. כך, למשל, אחד המחקרים שחקרו את הנושא הראה כי מתוך מדגם של כתבי עת ומאגרים של Open Access שהוקמו ב-1995 וב-1998 רק 50% שרדו עד ראשית שנות ה-2000.⁷

ב-2003 הוקם אתר ה- (Directory of Open Access Journals) DOAJ, אשר הקל על חיפוש במאגרים וכתבי העת.⁸

וכן ראו MIT Amendment Form (Amendment to Publication Agreement) באתר @ Scholarly Publishing MIT <http://libraries.mit.edu/scholarly/mit-open-access/open-access-at-mit/mit-amendment-form/> ליוזמה של MIT לקידום הנושא של Open Access שותפות גם Cornell, Dartmouth, Harvard ו- University of California, Berkeley, ראו news.harvard.edu/gazette/story/2009/09/harvard-joins-in-support-for-open-access-publication/. במאי 2009 הודיעה University College London (UCL) על מדיניות דומה ובחודש פברואר 2011 המוסד האוסטרלי The National Health and Medical Research Council (NHMRC) הצטרף למוסדות אלה. וראו Warwick Anderson, All Research Funded by NHMRC to be Accessible Free of Charge, The Conversation (21.2.2012) available at: theconversation.edu.au/all-research-funded-by-nhmrc-to-be-accessible-free-of-charge-5486.

Patrick Gaule & Nicolas Maystre, *Getting Cited: Does Open Access Help?* available at: ssrn.com/abstract=1427763 (2008) להרחבה ראו גם Richard Van Noorden, *The True Cost of Science Publishing*, NATURE (March 28, 2013).

Turid Hedlund & Bo-Christer Björk, *The Open Access Scientific Journal: An Empirical Study*, 17(3) LEARNED PUB. 199, 200-201, 204 (2004).

ראו - www.doaj.org/doaj?func=browse&uiLanguage=en. האתר, נכון לתאריך 21 בנובמבר 2013, כולל מידע על 1,538,216 מאמרים ועל 9991 כתבי עת מ-123 מדינות.

בשנת 2011 פורסם מחקר בסימפוזיון שהתקיים בברלין במסגרת פרויקט SOAP (Study of Open Access Publishing). המסקנות המרכזיות של המחקר העלו כי בשנת 2009 היו כ-120,000 כתבי עת פתוחים או פתוחים למחצה, חלק מכתבי העת נחשבים כאיכותיים ביותר ואף מובילים בתחומם.⁹ במהלך השנים הוצאו דו"חות רבים נוספים שבחנו את עתיד פרסום Open Access: למשל, הדו"ח הבולט שפורסם לאחרונה (2012) *Accessibility, Sustainability, Excellence: How to Expand Access to Research Publication – Report of The Working Group on Expanding Access to Published Research Findings* המכונה דו"ח פיניץ' על שם Dame Janet Finch שהובילה את הפרויקט.¹⁰ באוסטרליה הוגשו מספר דו"חות במסגרת פרויקט OAK (Open Access to Knowledge) שבסיסו היה באוניברסיטת קווינסלנד לטכנולוגיה [Queensland University of Technology (QUT)] ואשר מומן על ידי מחלקת הממשל האוסטרלית לחינוך, מדע והכשרה [Australian Government Department of Education, Science and Training (DEST)]¹¹ וכן דו"חות נוספים, הנדונים בהרחבה בדו"ח המסכם.

6. מיפוי המצב הנוהג בישראל

6.1. סקר מדיניות זכות יוצרים בהוצאות לאור של כתבי עת אקדמיים

(I) מטרת הסקר

- למפות את המצב הקיים בכל הנוגע למדיניות זכויות יוצרים בהוצאות לאור של כתבי עת אקדמיים בישראל.
- לאתר חסמים ובעיות המונעים גישה פתוחה למחקרים.

(II) מתודולוגיה

הסקר נערך בקרב ההוצאות לאור של כתבי עת אקדמיים בישראל. בישראל דווח בשנת 2012 על 381 כתבי עת אקדמיים פעילים, שהוצאו על ידי 74 הוצאות לאור, מתוכן נותרו רק 51 הוצאות

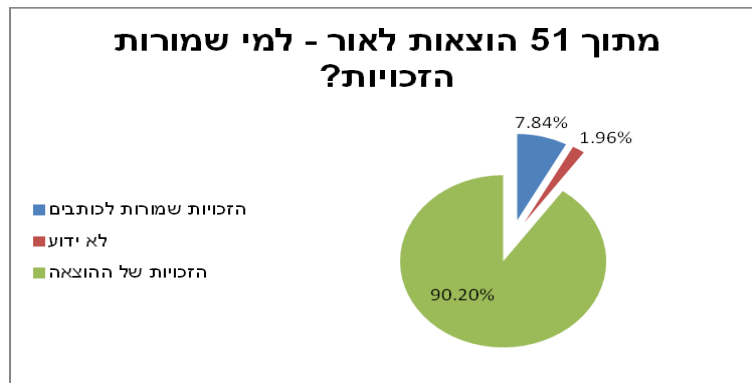
⁹ Report from the SOAP Symposium, available at: project-soap.eu/report-from-the-soap-symposium
¹⁰ Dame Janet Finch et al., *Accessibility, Sustainability, Excellence: How to Expand Access to Research Publication – Report of The Working Group on Expanding Access to Published Research Findings* (2012). הדו"ח ניתן לצפייה באתר: www.researchinfonet.org/publish/finch/ (להלן: דו"ח פיניץ'). מן הראוי לציין כי הדו"ח פורסם תחת רישיון קריאטיב קומנס ייחוס (BY), המאפשר שימוש כלשהו בדו"ח כל עוד ניתן קרדיט. הדו"ח מומן על ידי Department of Business, Innovation and Skills, the Higher Education Funding Council for England, Research Councils UK, and the Publishers Association
About the Project, www.oaklaw.qut.edu.au/about.html¹¹

הפרויקט ונתוניו מצויים באתר: www.oaklaw.qut.edu.au/. בין פרסומיו נכללים הדו"חות - Brian Fitzgerald, Anne Fitzgerald, Mark Perry, Scott Kiel-Chisholm, Erin Driscoll, Dilan Thampapillai and Jessica Coates, *Creating a legal framework for copyright management of open access within the Australian academic and research sector*, http://eprints.qut.edu.au/6099/1/Printed_Oak_Law_Project_Report.pdf (2006)

לאור עצמאיות שהיו פעילות נכון לרבע הראשון של שנת 2013.¹² הסקר נועד לבחון את מדיניות כתב העת בנוגע לזכויות יוצרים כפי שהיא משתקפת בעמדת המו"ל והמסמכים המשפטיים.

(III) ממצאים מרכזיים

מעל 90% מכלל ההוצאות נקטו במדיניות לפיה "כל הזכויות שמורות" להוצאה לאור הן במאמרים והן בכתב העת עצמו. עם זאת, לכמעט מחצית מכלל ההוצאות לאור (45%) לא היו חוזים או כתבי הרשאה שמסדירים את העברת הזכויות להוצאה. יצויין כי על פי חוק זכויות יוצרים, "חווה להעברת זכות יוצרים או למתן רישיון ייחודי לגביה, טעון מסמך בכתב".¹³

- השימוש במודל פרסום פתוח מצומצם מאוד בקרב מוציאים לאור אקדמיים בישראל: רק הוצאה לאור אחת עושה שימוש ברישיון Creative Commons (רישיון CC) מסוג BY-NC-ND בנוגע לכתב עת מסוים והוצאה לאור נוספת ציינה כי היא פועלת ברוח רישיון שימוש של CC.
- הוצאה לאור אחת בלבד, שאפשרה למחברים פרסום חוזר אוטומטי של המאמר, אסרה על פרסום חוזר באינטרנט.
- הוצאה לאור אחת בלבד, אשר בה זכות היוצרים במאמר שייכת להוצאה ולא למחבר, הרשתה במפורש ומראש את פרסום המחקר באתר הבית של המרצה (ובלבד שאינו מסחרי). בכל יתר ההוצאות לאור נדרש אישור מפורש לכך.
- אף אחת מההוצאות לאור לא ציינה נכון ליום הסקר דבר בנוגע לפרסום ב-Open Access.

¹² תודתנו נתונה לגב' נטע וייסמן מספריית יונס וסוראיה נזריאן באוניברסיטת חיפה על העברתה של רשימת כתבי העת האקדמיים בעברית. הגדרת הספרייה לכתב עת אקדמי: "כתב עת היוצא לאור ע"י אחד המוסדות האקדמיים או גופי המחקר בארץ"

¹³ ס' 37 לחוק זכות יוצרים, התשס"ח-2007.

6.2. סקר בקרב חוקרים במוסדות להשכלה גבוהה¹⁴

(I) מטרת הסקר

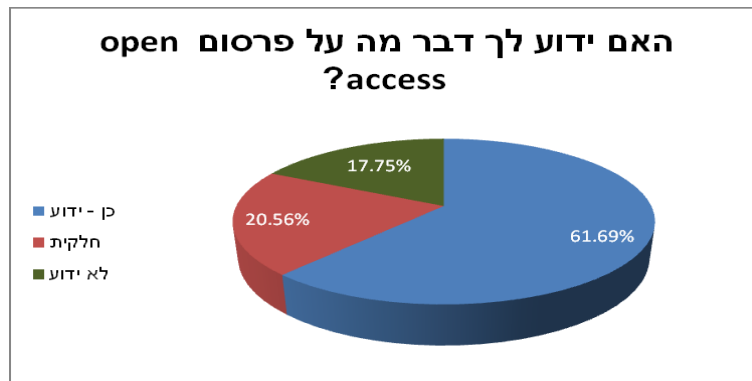
- לבחון את היקף השימוש במודלים של גישה פתוחה, את רמת המודעות בקרב חוקרים לפרסום בדרך של גישה פתוחה (open access) ולאחר חסמים אפשריים ליישום המודל הפתוח והטעמתו בישראל.
- מיפוי הצרכים והצפיות של הקהילה האקדמית בישראל על מנת שיילקחו בחשבון בעיצוב המדיניות הרצויה בנוגע לפרסום בדרך של גישה פתוחה.

(II) מתודולוגיה

הסקר נערך בקרב חוקרים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, בהתבסס על מחקרים דומים שנערכו במדינות אחרות. השאלונים נשלחו לכלל החוקרים ב-28 מוסדות אקדמיים על פי רשימת המל"ג (הכוללים את האוניברסיטאות ואת המוסדות להשכלה גבוהה האחרים המתוקצבים על ידי המל"ג), מתוכם ענו על הסקר 463 חוקרים מ-16 מוסדות להשכלה גבוהה בישראל.

(III) ממצאים מרכזיים

- השאלון בחן האם החוקרים יודעים דבר מה על גישה פתוחה לפרסום מאמרים מדעיים. ממצאי הסקר עולה כי רמת המודעות למודלים אלה גבוהה מאוד. רק 17.75% לא ידעו דבר על הנושא.

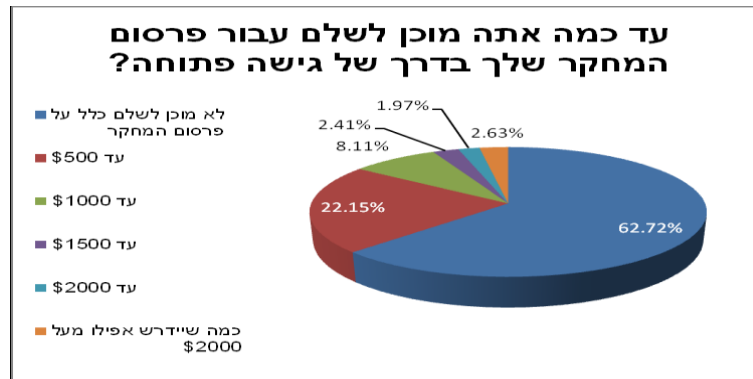
- אחת מהשערות המחקר הייתה כי המודעות לגישה פתוחה לפרסומים אקדמיים תהיה גבוהה יותר בקרב מדענים במדעי החיים והמדעים המדויקים (בעיקר בתחומי הפיסיקה והבריאות) בהם כתבי העת והמאגרים המבוססים על Open Access קיימים כבר תקופה ממושכת.¹⁵ אולם, לא נמצא קשר

¹⁴ יש לציין כי השאלון והרעיונות לשאלות התבססו על שאלונים ממחקרים שערכו בבריטניה ובדרום אפריקה בנושא ונמצאו כתקפים וכמהימנים ועל כן ישנו גם בסיס השוואה למחקרים האחרים. בנוסף, השאלונים אושרו ע"י וועדת האתיקה האוניברסיטאית (מספר אישור 121/13 ועדת אתיקה לניסויים בבני אדם, אוניברסיטת חיפה).

¹⁵ ראו למשל מאגר ייעודי לפרסומים בתחום הפיסיקה, אשר הוקם עוד בשנת 1996 arxiv.org/archive/physics וכן הרפורמות השונות שנערכו בנושא הנגשת תוצרי המחקר בתחום הרפואה והבריאות, למשל, על ידי מוסד NIH publicaccess.nih.gov

מובהק בין המודעות לפרסום Open Access לבין העובדה שהחוקר משתייך לפקולטות רפואה או פיסיקה.

- נמצא כי רמת המודעות למדיניות המוסדית בנוגע לפרסום מאמרים בגישה פתוחה נמוכה מאוד. רק 5% מהנשאלים ידעו כי קיימת אצלם במוסד האקדמי מדיניות רשמית בנוגע להנגשת מחקרים. לפיכך, מדיניות שנועדה לעודד גישה פתוחה לפרסום אקדמי מחייבת לא רק עיצוב מדיניות רשמית אלא גם פעילות ברמת ההטמעה והעלאת המודעות בקרב החוקרים.
- רק כ-10% מהחוקרים דיווחו כי קיים מאגר מוסדי. ממצא זה מצביע על כך, שככל הנראה רק במיעוטם של המוסדות להשכלה גבוהה בישראל קיים מאגר מוסדי להפקדת מאמרים של חוקרי המוסד, וכי אם קיים, החוקרים אינם מודעים אליו. מכאן עולה כי יש כר נרחב לפעולה בכל מה שנוגע לפעילות הסברה והעלאת מודעות בקרב החוקרים על מנת להטמיע את השימוש במנגנוני Open Access וכן להקמת מאגרים מוסדיים.
- בנוגע למודל הזהב, המגלגל את עלויות פרסום המחקר האקדמי על החוקר, הייתה הסתייגות בקרב החוקרים. למעלה מ-60% מהחוקרים השיבו כי אינם מוכנים לממן את עלויות הפרסום של מחקרם, כ-20% מכלל החוקרים היו מוכנים לשלם עבור הפרסום סכום של עד \$500 ואחוזים בודדים בלבד ניאותרו לשלם יותר מכך.

- על כן יש למצוא פתרונות אחרים לכיסוי התשלום.
- החוקרים נשאלו מי לדעתם אמור לסייע בכיסוי עלויות הפרסום. בשאלה זו אפשרנו לחוקרים לבחור יותר מגורם יחיד. קרוב ל-50% מכלל החוקרים סבורים כי מממן הפרויקט או המחקר עצמו הוא המקור הראוי ביותר למימון פרסום ב-Open Access וקרוב ל-40% מכלל החוקרים סברו כי גורם מרכזי במוסד מהווה אף הוא מקור מימון ראוי.
 - האם ליוקרה של כתב העת עשויה להיות השפעה על הנכונות לשלם עבור פרסום? השערת המחקר הייתה כי המוניטין והיוקרה של כתב העת ישפיעו באופן גורף על ההחלטה של חוקרים להוציא סכומים גדולים יותר על הפרסום, בעיקר נוכח שיטת הקידום הנהוגה במוסדות להשכלה גבוהה, אשר

והמאגר שהוקם לשם כך על ידי ארגון זה - PubMed Central המכיל קרוב ל-3 מיליון מאמרים בתחום הרפואה (נכון לשנת 2013) ושניתן לצפייה באתר: www.pubmedcentral.nih.gov.

לוקחת בחשבון את בימות הפרסום לצורך קידום. עם זאת, למעלה ממחצית (כ-54%) מהחוקרים הצהירו כי היוקרה והמוניטין לא ישפיעו על החלטתם בדבר גובה העלות אותה הם מוכנים לשלם עבור פרסום נגיש.

- רוב החוקרים שהשתתפו בסקר דיווחו כי פרסמו בחמש השנים האחרונות בכתבי עת סגורים/כתבי עת מסורתיים. כ-20% מהנשאלים פרסמו אך ורק בכתבי עת מסורתיים ורק כשליש מהחוקרים אמרו כי פרסמו בכתבי עת Open Access בהם העלות מושתתת על החוקר.
- ממצאי הסקר מצביעים על כך שאין חסם טכנולוגי לפרסום ב-Open Access אולם המוניטין של כתבי העת והעלות הגבוהה מדי בפרסום מרתיעים חוקרים רבים מלפרסם בדרך זו. היו גם שציינו כי הזהירו אותם שכתבי עת Open Access רבים הם למעשה מתחזים שכל רצונם להרוויח כסף באמצעות התשלום שהחוקר מעביר לצרכי הפרסום. ראו דיון להלן.

7. חסמים משפטיים ולבר משפטיים לפרסום נגיש

7.1. העדר רגולציה או מדיניות אחידה בתחום פרסום מחקרים הממומנים בכספי המדינה

בישראל אין מדיניות רשמית אחידה בקרב המוסדות הממשלתיים הממומנים מחקרים במוסדות להשכלה גבוהה בכל מה שנוגע לעידוד גישה פתוחה לפרסומים אקדמיים. אין גם כל חקיקה או רגולציה אחרת בנושא זה.

בשנים האחרונות עוררה סוגיית הגישה לתוצאות מחקר אקדמי עניין גובר והולך בציבור הרחב ובקרב מקבלי החלטות בעולם. במספר מקרים נעשה ניסיון לקדם את הנושא באמצעות חקיקה. כך למשל בארה"ב, הוצעה בראשית שנת 2012 הצעת חוק The Federal Research Public Access Act (FRPAA), בה נאמר כי רשות פדראלית לא תוכל ליצור שיתופי פעולה במחקר פרטי, אלא אם יובטח כי ממצאי המחקר המשותף יפורסמו חינם לציבור הרחב.¹⁶ הצעת חוק זו לא עברה עד שנת 2012 דבר שהוביל ב-13 במאי 2012 ליוזמת access2research – עצומה לקידום הנושא, אשר עוררה הד ציבורי גדול וצברה תמיכה ציבורית בתוך פרק זמן קצר יחסית.¹⁷ העצומה קראה לממשל להעניק גישה חופשית באמצעות האינטרנט למאמרים בכתבי עת מדעיים שנוצרו בעקבות מחקרים שממומנו באמצעות כספי המיסים ("free access over the Internet to scientific journal articles arising from taxpayer-funded research").

¹⁶ The Federal Research Public Access Act of 2012 (FRPAA) H.R.4004 ניתנת לצפייה באתר: <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c112:H.R.4004>:

¹⁷ The Petition: "Require free access over the Internet to scientific journal articles arising from taxpayer-funded research" available at: <https://petitions.whitehouse.gov/petition/require-free-access-over-internet-scientific-journal-articles-arising-taxpayer-funded-research/wDX82FLQ> (13 May, 2012).

בחודש פברואר 2013 הוגשה הצעת חוק נוספת בנושא Fair Access to Science and Technology Research Act (FASTR)¹⁸ וב-22 בפברואר 2013 הצהיר הממשל כי הוא מחויב להצעה זו ומאמין כי מגיעה לאזרחים גישה נוחה לתוצרי מחקר הממומן בכספי המיסים. הממשל הוסיף להצהרה זו אף מזכר מדיניות. כך גם, הדירקטור של Office of Science and Technology Policy, ד"ר John Holdren, הקצה מעל 100 מיליון דולר ארה"ב לכל סוכנות פדראלית על מנת שיימצאו דרכים בהן מחקרים הממומנים בכספים פדרליים יהיו נגישים לציבור בדרך דיגיטלית בתוך שנה מיום הפרסום, הכוללות גם הנחיות לשמירה על פרטיות, שמירה סודיות וסודות מסחריים וכן שמירה על זכויות קניין רוחני.¹⁹

7.2. העדר תמיכת המוסדות להשכלה גבוהה בישראל

בקרב מוסדות להשכלה בישראל לא קיימת מדיניות אחידה בנוגע לעידוד הגישה הפתוחה לפרסום מאמרים אקדמיים. זאת ועוד, ממצאי הסקר מצביעים על רמת מודעות נמוכה למדיניות Open Access מוסדית (רק כ-20% מהחוקרים יודעים האם המוסד התווה מדיניות בכל הנוגע לדרך הפרסום של המחקרים האקדמיים ולמדיניות של העברת או שמירת זכויות היוצרים במחקר אצל היוצר). כך, גם עלה כי המוסדות להשכלה גבוהה בישראל אינם מסייעים לחוקרים בניהול מו"מ מול ההוצאות לאור האקדמיות. העדר עידוד ל-Open Access בולט במיוחד בהתנהלות כתבי העת האקדמיים בישראל. רוב ההוצאות לאור של כתבי עת אקדמיים בישראל, כפי שעלה מהסקר בקרב ההוצאות לאור, מפרסמות את המחקרים תוך דרישת המחאת זכות היוצרים מהמחבר, בין אם כמדיניות רשמית ובין אם בהסתמך על נוהג. יתר על כן, דווח על ידי החוקרים כי רוב המוסדות אינם מסייעים במימון עלויות הפרסום הנגיש וכי הם מצפים לתמיכה זו מהמוסדות. לעומת זאת, כפי שצינו אף לעיל, בעולם, המוסדות להשכלה גבוהה נרתמו לסייע לחוקרים בניהול המו"מ מול ההוצאות לאור (כפי שנעשה במוסדות כגון UCL, MIT ובמוסדות רבים נוספים ברחבי העולם).²⁰

בנוסף, על פי האתר Directory of Open Access Repositories (OpenDOAR) עולה כי בישראל קיים מאגר מוסדי אחד במכון וייצמן בפקולטה למתמטיקה ולמדעי המחשב.²¹ לשם השוואה, בקנדה קיימים מאגרים מוסדיים של Open Access במעל ל-20 אוניברסיטאות,²² ולעיתים קיים אף יותר ממאגר מוסדי יחיד. כך גם בארה"ב קיימים למעלה מ-200 מוסדות (אוניברסיטאות וקולג'ים) ובהם

¹⁸ Fair Access to Science and Technology Research Act of 2013 (FASTR) H.R. 708 ניתנת לצפייה באתר: <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c113:H.R.708>.

¹⁹ www.whitehouse.gov/blog/2013/02/22/expanding-public-access-results-federally-funded-research ראו את מזכר המדיניות שפורסם בנושא כאמור במסמך:

www.whitehouse.gov/sites/default/files/microsites/ostp/ostp_public_access_memo_2013.pdf

²⁰ ראו ה"ש 5.

²¹ ראו www.opendoar.org/countrylist.php?cContinent=Asia#Israel. ישנו מאגר נוסף בישראל המדווח באתר אולם הוא אינו מאגר מוסדי.

²² ראו www.opendoar.org/countrylist.php?cContinent=North%20America#Canada.

מאגרים מוסדיים.²³ מן הראוי לציין כי באתר מדווח שגם בסין ישנן כ-10 אוניברסיטאות ובהן מאגר מוסדי²⁴ וכי בהודו ישנן למעלה מ-20 אוניברסיטאות ומוסדות להשכלה גבוהה ובהם מאגרים מוסדיים.²⁵ בבריטניה ישנם כ-170 מוסדות האוחזים במאגר מוסדי²⁶ ובדו"ח פיניץ²⁷ הומלץ כי עתה יש להמשיך את הפיתוח של התשתית של מאגרים מוסדיים ולא מוסדיים ואת הקישוריות ביניהם על מנת שניתן יהיה לגשת דרכם למחקרים, לרבות מחקרים בעבודה, דו"חות וספרות נוספת, תוך פיתוח מנגנון של קישור בין מחקרים דומים או קשורים ומנגנון של שימור.²⁸

7.3 חשש ממעבר לפרסום Open Access בקרב מו"לים אקדמיים ובפרט נוהג של "כל הזכויות שמורות"

בישראל

ממצאי הסקר בקרב ההוצאות לאור של כתבי עת אקדמיים בישראל, מעלים כי למעלה מ-90% מההוצאות לאור הנ"ל מצהירות בדרך זו או אחרת על מדיניות לפיה "כל הזכויות שמורות להוצאה לאור" (החתמה של החוקרים על חוזים להעברת הזכויות ו/או הצהרה על מדיניות נוהגת בתוך כתב העת ובפני החוקרים בטרם מסירת המאמרים לפרסום). המודעות והנכונות של ההוצאות לאור של כתבי עת אקדמיים לעבור לפרסום נגיש, אינה ניכרת עדיין. רק הוצאה לאור אחת הכירה ברישיון CC, והוצאה לאור אחרת הצהירה כי המדיניות שלה בתחום זכות היוצרים זהה למדיניות של רישיונות CC ואף הוצאה לאור לא הצהירה על מדיניות של Open Access.²⁹ ייתכן כי החשש למעבר למודלים של Open Access נובע ממספר סיבות. האחת, חוסר המודעות של ההוצאות לאור האקדמיות לנושא Open Access; סיבה אחרת היא החשש מהמעבר למודל של Open Access (מעבר למודל הזהב או מודל היברדי אחר). חשש דומה משתקף גם בממצאי דו"ח פיניץ. בדו"ח נאמר כי אין כל כוונה לפגוע במעמד של המו"לים הנוכחיים במעבר לפרסום נגיש יותר, ועל כן בין יתר המסקנות בדו"ח דובר על תקופת אמברגו של לא פחות מ-12 חודשים בהם תהיה להוצאות לאור בלעדיות על כתבי העת וכן על הקצאת כספים למשל, בין היתר, כ-38 מיליון לי"ט להוצאות מוסדות החינוך על פרסום בכתבי עת Open Access.³⁰ עם זאת, דווקא דווח על כתבי העת שעברו לפרסום נגיש מתוך צורך קיומי כמו, למשל, כתב עת חשוב בקנדה The Canadian Journal of Sociology. על פי הנטען, כתב עת זה החל לאבד מנויים ועל כן החליט לעשות הערכה מחדש של המודל העסקי בו. המעבר ל Open Access הגביר את חשיפת כתב העת בפני קוראים נוספים.³¹

²³ ראו www.andoar.org/countrylist.php?cContinent=North%20America#United States

²⁴ ראו www.andoar.org/countrylist.php?cContinent=Asia#China

²⁵ ראו www.andoar.org/countrylist.php?cContinent=Asia#India

²⁶ ראו www.andoar.org/countrylist.php?cContinent=Europe#United Kingdom

²⁷ דו"ח פיניץ, ה"ש 10 לעיל.

²⁸ שם.

²⁹ ראו פרק 6.1 לעיל.

³⁰ דו"ח פיניץ, ה"ש 10 לעיל.

³¹ Kevin D Haggerty, Taking the Plunge: Open Access at the "Canadian Journal of Sociology." Case Studies in Open Access Publishing. Number Five, 13(1) An Int'l E. J. 338 (2008) available at: InformationR.net/ir/13-1/paper338.html

8. בעיות עם מודלים של Open Access

אחת הבעיות המרכזיות עם יישומו של מודל הפרסום הפתוח למאמרים אקדמיים, המשתקפת גם בתשובות החוקרים לסקר בישראל, היא גלגול עלות הפרסום בכתבי עת Open Access לחוקר. טענה נוספת שעולה כנגד פרסום בכתבי עת Open Access ופרסום במאגרים פתוחים היא שבחלקם לא מתקיימת ביקורת עמיתים לכן החשש כי המאמרים שיפורסמו לא יהיו איכותיים דיים הוא חשש אמיתי. כך גם החלו להגיע דיווחים רבים על כתבי עת Open Access שמתיימרים להיות כתבי עת אקדמיים איכותיים, אולם למעשה המדובר במוציאים לאור למטרת רווח שכל מטרתם היא הפקת רווח מהפרסום. חלק מאותם כתבי עת Open Access נחזים להיות דומים לכתבי עת בעלי שם ומוניטין ורבים מהחוקרים לא מבחינים בכך ומוכנים לשלם כסף רב על הפרסום, בחושבם כי הם מפרסמים בכתב עת אחר.

כך למשל, בחודש אוקטובר 2013 פרסם מגזין המדע היוקרתי Science מחקר בנושא התנהלותם המדעית של כתבי עת פתוחים. במסגרת המחקר נשלח לכתבי עת פתוחים ברחבי העולם מאמר רצוף בשגיאות שלא היה אמור להתקבל לפרסום לו היו בוחנים את תוכנו. המאמר התקבל ב-157 כתבי עת ונדחה רק ב-97 כתבי עת. כ-60% מכתבי העת שדחו או שקיבלו את המאמר לא ליוו את תשובתם בביקורת עמיתים כלשהי. מתוך כתבי העת ששייכים לאתר DOAJ, שאוזכר לעיל, אליהם נשלח המאמר, 45% מהם קיבלו את המאמר השגוי לפרסום. כך גם מעקב אחרי כתובות ה-IP של חלק מכתבי העת שהתיימרו להיות כתבי עת אירופאים או אמריקאיים העלה כי המערכות ממוקמות בכלל במזרח בכלל ובהודו בפרט. כך שהודו קיבלו את המאמר לפרסום 65 כתבי עת ודחו אותו רק 15. בארה"ב המצב היה טוב במעט – 29 כתבי עת קיבלו ואילו 26 כתבי עת דחו.³²

חלק מהמערכות של אותם כתבי העת מתיימרים לכלול אנשים בעלי שם ומעמד באקדמיה ומתהדרים בכך שאותם אנשים הם חלק ממערכת כתב העת, מבלי שאלה כלל מודעים להיותם חלק מהמערכת כאמור ומבלי שנתנו את הסכמתם לכך.³³ נוכח בעיות אלה, קיים חשש של חוקרים לפרסם בכתבי עת Open Access, שכן פרסום בכתב עת כושל חסר מוניטין עלול לפגוע בקידומם המקצועי.

בעיה נוספת שעולה היא כמות כתבי העת שקיימים בעידן בו קיים היצף מידע. היתרון במאגרים נושאים הינו שכלל המאמרים הרלוונטיים בתחום מסוים מרוכזים במקום אחד. עם זאת, לא כל כתבי העת Open Access והמאגרים המוסדיים משתייכים למאגר נושאי זה או אחר, דבר המקשה רבות על החיפוש. על כן, הנטייה היא לפנות עדיין לכתבי העת המסורתיים המוכרים בתחום שהוכיחו רציפות ושרידות לאורך השנים ורכשו מוניטין ולא לפנות לפרסום בכתבי עת Open Access חדשים שאין כל ערובה שישרדו לאורך זמן.

³² John Bohannon, *Who's Afraid of Peer Review?*, 4 SCIENCE 60-65 (October, 2013), available at: www.sciencemag.org/content/342/6154/60.full.pdf

³³ כך, למשל, דווח על OMICS Publishing Group, ראו Michael Stratford, *'Predatory' Online Journals Lure Scholars Who Are Eager to Publish*, THE CHRONICLE OF HIGHER EDUCATION (03/04/2012)

9. מדיניות רצויה

הדו"ח הסופי שיוגש, ייפרט את הצעתנו למדיניות רצויה בתחום בישראל. על מדיניות זו יהיה לכלול מענה לכלל הבעיות והסוגיות שעלו במחקר ופורטו בחלקן במסמך זה.

The Haifa Center for Law & Technology
University of Haifa - Law Faculty Mount Carmel, Haifa 31905, Israel
Phone: +972-4-828-8569 | Fax: +972-4-828-8747
techlaw@law.haifa.ac.il

המרכז למשפט וטכנולוגיה
The Haifa Center for Law & Technology

HCLT